

COROI Artur

Adalékok Délkelet-Erdély 17–18. századi művelődéstörténetéhez

(Kivonat)

A dolgozat 17–18. századi erdélyi szokások, viseletek, közlekedési eszközök és módok, használati tárgyak, étkek stb. leírását veti egybe (a Magyar Országos Levéltárban őrzött két háromszéki, illetve egy fogarasi okirat – 1669-beli elszámolás, 1718-beli perefernumlevél, 1756-beli hagyatéki értékbecslés) az APOR Péter és CSEREI Mihály munkáiból ismert adatokkal.

*

Itt következő dolgozatunk célja összevetni APOR Péter (1676–1752) *Metamorphosis Transilvaniae* (1736) című prózai és verses művének¹ a mátkásodás erdélyi szokásrendjével,² az Erdélyben szokásos étkekkel, az erdélyi női viselettel, ékszerekkel, a nők által használt legkülönbözőbb eszközökkel, az asztali textíliákkal és az ágyneművel foglalkozó részeit, azok adatait a korabeli okiratok adataival. Figyelembe vettük második unokatestvérének, CSEREI Mihálynak (1667–1756 vagy 1668–1756) APOR Péter eme művéhez fűzött hitelesítő megjegyzéseit is.³

APOR Péter a két *Metamorphosis*-ban bevallottan az 1687 előtti erdélyi magyar szokások, erkölcsök felidézésére, a fejedelemség korabeli erdélyi magyar viseletek, közlekedési eszközök és módok, használati tárgyak, étkek stb. leírására törekedett. Az erdélyi fejedelemség utolsó éveit fogékony gyermekként, az általa kárhozott változásokat érett férfiúként nagyobbrészt egyaránt Altorján érte meg. Ezért úgy véljük, a két *Metamorphosis*-ban az erdélyi magyarok közül leginkább a háromszéki – azon belül a kézdíszéki – módosabb székely nemesség, kisebb mérték-

ben a közszekelyek és a jobbágyság-zsellérség körében tapasztaltak tükröződnek, bár ő maga Erdély más tájain is járatos volt.

Az élete jelentős részét szintén Háromszéken, pontosabban Miklósvárszéken leélő CSEREI Mihály megjegyzései szinte szó szerint belekerültek a *Metamorphosis* szövegébe, és egyértelműen bizonyítják, hogy észleletei alig különböztek az APORétól. Ő azonban jelezte, hogy az értékes anyagból készült női ünneplőruhákat – eredeti formájukban vagy átalakítva – nemzedékről nemzedékre továbbadták. Korabeli forrásokból tudjuk, hogy ugyanezt tették minden tartós anyagból vagy nemesfémből készült tárggyal, eszközzel, ékszerrel stb.: az új holmíknak – szemben az újjborral – kisebb volt a becsük. (A térségben a kor emberére, társadalmi hovatartozására való tekintet nélkül, általában is jellemző a takarékos szemlélet. A pazarlást – például az étkezés terén – csak olyan nagyurak engedhették meg maguknak, mint APOR István.)

A Magyar Országos Levéltárban őrzött székely családi levéltárak okiratai – a régi női ruhadarabokat, lábbeliket, ékszereket, a nők által használt konyha-, fonó-, szövő-, varró- és egyéb eszközöket is felsoroló jónéhány perefernumlevél⁴, elszámolás, leltár, végrendelet stb. – közül két (1669-ben és 1718-ban⁵) Sepsiszéken és egy (1756-ban) Fogarásföldön, Fehér vármegyében keletkezett, alább bemutatásra kerülő okirat adatait találtuk alkalmasnak az APOR Péter és CSEREI Mihály által rögzített adatokkal való összevetésre, bár tudjuk, hogy teljes körű, bizonyító érvényű vizsgálat elvégzéséhez ez igen kevés.

Dolgozatunkban az első okiratot, a CSEREI Mihály születése utáni évben, 1669-ben kelt elszámolást a továbbiakban „elszámolásként”, a szárazsággal, éhínséggel és pestissel sújtott 1718. esztendőbeli perefernumlevél két változatát „perefernumlevélként”, az 1756-ban kelt hagyatéki értékbecslést „hagyatékbecslésként” fogjuk említeni. Az utolsó okirat a román eredetű récsei BOÉR nemesi család egy Fogaras városban élő ága, az 1669-ben és az 1718-ban kelt okirat módos, előkelő háromszéki, pontosabban sepsiszéki családok – a kilyéni, illetve rétyi SZÉKELY család – nőtágjai ügyeiről és „edgyet-

* Acta (*Siculica*) 2006/2, T3, Sf. Gheorghe, Sporturilor 8A, RO-520085

** Budapest, Várhegy 2., H-1088, roiar19@ludens.elte.hu

másairól” ad hírt. BOÉR Jób felesége, BALÁZS Zsuzsa maga is lehetett háromszéki születésű. Az említett okiratok szövegét nagyrészt az eredeti elrendezésben, betű- és írásjel-híven, lábjegyzetben pedig átirásban is közöljük.

APOR Péter szerint régen beleegyezésük nélkül nem mátkásították el a leányokat. A „mátkásodás” az eljegyzés régi elnevezése. A mátkáság – esetünkben a menyasszonyság – az eljegyzéstől a lakodalomnak a menyasszony házána való megülése első éjszakájáig tartott: addig, amíg a vőfély a kardjával le nem vágta a menyasszonyi koszorút a menyasszony fejéről.

APOR Péter a mátkásodás 1687 előtti kellekei közül mindössze az eladó leány skófi-ummal⁶ varrott kendőre ráfűzött jegygyűrűjét, az első lakodalmi nap menyasszonyi öltözetei közül a három rend – fejér, zöld vagy más színű – köntöst, ugyanazon nap menyasszonyi fejdíszei közül pedig a hajfonataira helyezett jóféle gyöngyös, jóféle köves korona-koszorút és az azt felváltó virágkoszorút említi, mely utóbbi a menyasszonynak a fonadékból kibontott, fényes, keskeny pántlikával felcífrázott, hosszan lebo-csátott hajára került. (APOR szerint a menyecs-kék – fiatalasszonyok – gyöngyös főkötőt vagy drágaköves pártát viseltek.) A leányok tarkón viselt, pántlikás, jóféle gyönggyel vagy kláris-sal megrakott koronáját – pártaféleségét – APOR máshol is említi. (APOR és CSEREI szerint az 1730-as években már a társadalmi ranglétra alsó fokain álló lányok és asszonyok is drága pártát viseltek.) A jóféle gyöngyös párta előfordul a perefernumlevélben is, jelezve ezen fejdísz változatlan népszerűségét az előkelők körében. APOR és CSEREI olyan régi női fejrevalót és (többek közt struccotlasi) fejéket is említi, amely-nek megfelelőjét sem az elszámolásban, sem a perefernumlevélben nem találjuk, mint ahogy a székely asszonyok kontyába való ezüst vagy aranyozott ezüst, hólyagos végű tűket⁷ sem. (APOR szerint a leányok gyöngyöt is fontak-fűztek a hajukba.)

Az elszámolás szerzője egy elmátkáso-dott, épp a lakodalmára készülő, az öccsével a hagyatékon megosztott leány, aki a jegygyűrű-jét közvetlenül az eljegyzés előtt szerezte be. (Az

ifjú hölgy kiforrott kézírása gyakorlott betűve-tőre vall, ami Háromszéken a 17. században már nem ment ritkaságszámba, bár a hivatásos írás-tudók továbbra is kizárólag az erősebbik nem tagjai közül kerültek ki – Európa-szerte.) APOR és CSEREI az általa vagy a perefernumlevél által felsorolt többi női ékszer egyikét sem említi. Az általánosan viselt-kedvelt női ékszerek lényegé-ben azonosak 1669-ben és 1718-ban (például az 1718-beli ezüst és arany rózsza – függőível – fel-tehetően ugyanolyan fajta melldísz lehetett, mint az 1669-beli pántlikás mellfüggő), bár az 1718-as adatsor nyilván teljesebb.

APOR és CSEREI is több 1687 előtt fogyasztott bor- és rövidital-fajtát ismert. Az elszámolás szerint az eljegyzésen – és talán a lakodalomban – nemcsak bort, hanem (itt szá-szok által főzött prázsmári) sört is ittak, amiről APOR nem tesz említést (bár a lakomákon fo-gyasztott sörről ő is írt), mint ahogy az elszá-molásban felsorolt fűszerszámokról sem találunk nála adatot. APOR a régi erdélyiek által használt fűszerek közül csak a kaporról szól, amely talán azért hiányzik az elszámolásból – az APOR által többször említett gyümölcsökkel, levél- és gyökérszöldségekkel együtt – mert kitelt a háztól, tehát nem került pénzbe. (APOR a sáfrányt is csak Mátyás király kapcsán említette.)

Az elszámolásban szereplő ezüstös szer-zszám az APOR által bőségesen előszámlált, az étkezés előtti mosdáshoz, az étkek és italfélesé-gek tárolására, felszolgálására használt ezüstede-nyeket, az ezüst evőeszközöket stb. is jelentheti. Az elszámolásban nincs szó más, étkezések al-kalmával használt ezüsttárgyról, a perefernumle-vélben pedig egyetlen ezüstkanál árválkodik (két női személy hozományában). Ez bizonyára olyan nagy merítőkánál lehetett, amilyent legfőljebb kettőt tettek az asztalfőre nagy étkezéseknél, és amelyeket bárki használhatott, ha szüksége volt rá. APOR szerint a nők ugyanazon aranyozott ezüstpohárból itták a bort.⁸ (Az ivőedények és az evőeszközök használati módja az akkori higiéniai ismeretek és viszonyok egyik fokmérője, jellemzője.)

Az APOR és CSEREI által igaz régi magyar étkeknek tartott étkekről nem nehéz

megállapítani, hogy azokat – kevés kivétellel – még a módos, előkelő rétegek is inkább csak ünnepi alkalmakkor, lakomákon fogyasztották. Közülük néhány vélhetően az eljegyzési és lakodalmi étrend elmaradhatatlan fogása (is) volt. Az elszámolásban említett szárnyasok húsát minden valószínűség szerint úgy készítették el és fogyasztották, ahogyan mindketten egybehangzón leírták: a tyúkot fokhagymával, ecettel, szalonnával sütötték ki, a lúdhúst káposztában vagy töröttlében főzték. Tormával a disznólabát és a halat, mégpedig a csukát fogyasztották. A káposztalevesbe, borsólevesbe, borsófőzelékbe disznóhúst tettek, amit káposztával vagy kaszál-léval is főztek. Lakodalomban nyárson, egészben sütötték meg a vágóökröt. Egyetlen vad, az őz húsa szerepel az elszámolásban. Elkészítéséről sem CSEREI, sem APOR nem írt, bár a vadhús fogyasztása télen – APOR levelezésének tanúsága szerint – általános volt. Az őz májával CSEREI szerint bélest töltöttek.

Az elszámolásban ott találjuk a háztól kitelő, mindennaposan használt tejet is, amelyet sem APOR, sem CSEREI nem említ az étel-miszerek közt. A főtt rizksását viszont szerintük vajjal szolgálták fel a főtt tehénhús mellé.

Az elszámolásban említett lisztből az APOR által is többször említett kenyeret, cipót, kalácsot, pánkót, fánkot és bélest, valamint az „aranyas pástétumokat”¹⁰ sütötték a vendégsereg számára. Ezek egy némelyikét CSEREI is említette. APOR Péter leánya, HALLER Jánosné APOR Zsuzsánna (1701–1728) viszont megírta *Lictáriumoknak, confectumoknak és sütedéknek, úgy néminemű étkeknek készítéséről és különbözőféle virágok csinálásának módjáról való jelezések. Melyeket sok helyekről tanálván s könyvekből is egyben szedett... 1727 esztendőben is iratván következőknek is tanulására és hasznára* című kéziratát.¹¹ Ha az egykor APOR Gábor tulajdonában volt kézirat még fellelhető volna, adatait érdekes lenne összehasonlítani APAFI Mihályné BORNEMISSZA Anna fejedelemasszony szakácskönyvének¹², APOR Péternek és CSEREI Mihálynak az adataival. (Nem állíthatjuk, hogy maga APOR Péter vagy a felesége, KÁLNOKI Bor-

bára, esetleg az APOR család valamelyik, a 18. század első felében foglalkoztatott – német – szakácsa ismerte volna ezt a szakácskönyvet vagy német eredetijét. A *Metamorphosis* – bevallott céljánál fogva érthetően – nemigen tartalmaz a 17. század legvégén és a 18. század első felében az erdélyi konyhaművészetben újonnan elterjedt étel-miszeralapanyagokra, no meg a belőlük készült étkekre vonatkozó adatokat vagy utalásokat, de APOR Péter levelezése arról tanúskodik, hogy ezeket az alapanyagokat ő maga is rendszeresen beszerezte, tehát valakinek a megfelelő étkeket is el kellett tudnia készíteni belőlük. Természetesen nem a fejedelemasszony szakácskönyve terjesztette el Erdélyben az új étel-miszeralapanyagok használatának és az új étkek fogyasztásának szokását, de az eredetileg német nyelven megjelent mű magyarra fordítása jelezte, hogy az előbbieket megjelenése az erdélyi városok boltjaiban és piacain szükségessé tette az utóbbiak elkészítéséhez nélkülözhetetlen ismeretek hozzáférhetővé tételét azok számára, akik ezt igényelték. Jellemző, hogy a fejedelemasszony épp úgy nem gondolt a szakácskönyv nyomtatásban való megjelenetésére, mint ahogy APOR Péter vagy CSEREI Mihály sem.)

APOR Péter megírta, hogy a házasanaladó legény a leányos házhoz vezető útvonalon előre megfogadott szállásokra bőséggel vitetett bort, vágómarhát és abrakot. Az elszámolás nyilvánvalóvá teszi, hogy a vendégek lovai számára a leánynak, illetve a menyasszonynak kellett gondoskodnia abrakról.

Az állandóan használt eszközök közül az elszámolásban csak a kést találjuk meg. APOR szerint a nők két kis kést és egy villát viseltek az övükre függesztve, hüvelyben.

Miután áttekintettük és a lehető legrövidebben összevetettük az elszámolásnak a mátkásodással és az étkezéssel kapcsolatos adatait APOR és CSEREI adataival, rátérünk az elszámolásnak, a perefernumlevélnek és a hagyatékbecslésnek a női viseletre, az asztali textiláikra és az ágyneműkre vonatkozó adataira. APOR Péter *Metamorphosis*a az utóbbiakat sajnos csak érintőlegesen tárgyalja, CSEREI Mihály szinte sehogyan sem. A következőkben elsősorban azt pró-

báljuk nyomon követni, mennyiben igazolja az elszámolás, a perefernumlevél és a hagyatékbecslés az APOR és CSEREI által a női ruhadarabok és az elkészítésükhöz használt kelmék divatja terén jelzett változásokat. (Ezek közül kettejük számára a legszembetűnőbb, hogy az 1730-as években már a köznép leányai és asszonyai is ugyanolyan ruhadarabokat stb. viseltek, mint a módos és előkelő nők, ráadásul ugyanolyan anyagokból készítették azokat, mint az utóbbiak, és a ruházkodásra, viseletre általában is igen sokat adtak.¹³ A két szerző egyébként sehol sem hivatkozik a női viseletnek a Székelyföldre nézve is érvényes bármiféle szabályozására, és az öltözködés terén egyértelműen csak a szokást és a hagyományt tekintti mérvadónak: feljegyzéseiket olvasva néha az a benyomásunk támad, hogy korukban a nők elsősorban az akkor gyakorlatiasnak vélt szempontok szerint öltözködtek, a divat csak kisebb mértékben befolyásolta viseletüket, ruhatárukban igazi alkalmi öltözetet is alig találunk.)

APOR Péter és CSEREI Mihály szerint a palást 1687 előtt a menyecskeké, az asszonyok és az öregasszonyok – többek közt bíborból¹⁴ készült – ünnepi és úti viselete volt. A palástot a perefernumlevélben és a hagyatékbecslésben már hiába keressük, viszont az elszámolás szerint azt az eljegyzésre, lakodalomra készülő leány maga csináltatatta meg magának damasztból:¹⁵ a vékony prémre és a nyestbőrre talán téli palástja elkészítéséhez volt szüksége. (Több körülmény – például a csizmák beszerzése stb. – is sejteti, hogy erre az eljegyzésre a hidegebb időszakban került sor.) Egyszersmind elkészített-elkészítetett több új ruhadarabot, beszerzett néhány ékszer, konyhai eszközt, lábbeliket és egy új tükröt is, bár az eljegyzési kellékek és a kelengye nagyobb részét feltehetően már korábban elkészítette-elkészítette vagy beszerezte. Az elszámolásból nemcsak az új ruhákhoz szükséges kelmék, bélések, díszítanyagok stb. mennyisége és ára, hanem – legalábbis részben – a ruhaszínaltatás díja is megismerhető. Sajnos nem derül ki, hova való szabóval varratta egyes ruhadarabjait az elszámolás készítője,¹⁶ mint ahogy az se, hol készültek, illetve hol vásároltattak meg a

felhasznált kelmék és a felsorolt különféle kézművestermékek.¹⁷ (A ruhakészítéssel, béleléssel foglalkozó mesteremberek alacsony munkadíja sejteti, hogy egyes ruhadarabok elkészítését, illetve a ruhakészítés, -díszítés és -bélelés bizonyos műveleteit házilag oldották meg. Maga APOR és CSEREI csak a többnyire férfiöltözék készítéséhez használatos velencei skarlát¹⁸ és török gránát¹⁹ árát jelzi, amelyek az utóbbi szerint négyszer tartósabbak voltak az angol posztónál. APOR leveleiből néha megtudjuk a kelmék, az öltözetkiegészítők és a különféle kézművestermékek beszerzésének helyét, viszont előállításukat általában nem.) A hagyatékbecslés árait az elszámolásával összehasonlítva egyezést nem találunk, ami a körülmények ismeretében várható és érthető is. Jellemző, hogy az értékbecslők a kék kamukát²⁰ becsülték a legtöbbre, amelynek az ára 1669-ben a török gránátéval volt azonos. (Török textilipari termékeket a 17–18. században az egész Székelyföldön találunk, például a feltorjai templomban is: „Ezen fellyül füg le a Cathedra egyik oldalán, a Pap előtt egy szép Veres Bársony Terítő jo nagy, ezen kívül a más oldalán a Cathedrának egy *Török Szőnyeg*, ezt Traditióból úgy hallottam, hogy *Néhai Árva KOZMA Ilona ajjándékozta volna a Cathedrára*, a néhai T[ekin-tetes] KOZMA Simon Ur²² Leánya.”²³)

A rövid, széles és bő suba érthető okokból nem szerepel az elszámolásban, bár APOR és CSEREI szerint akkor még viselték, 1718-ra viszont már feltehetően a korábban is viselt, igen gazdagon díszített mente foglalta el a helyét a módosabb, előkelőbb asszonyok ruhatárában. A perefernumlevél szerint nyest- vagy rókamájbéléssel²⁴, különféle rátétekkel, díszítményekkel, damasztból vagy angliai posztóból készült, épp úgy, mint a szoknya és az ingváll, mely utóbbiakat azonban kanavászból is készítették, de sohasem bélelték. Az APOR Péter és CSEREI Mihály által ezen két ruhadarab kelméjeként említett rása²⁵ szintén angol posztó volt, bár jelzik, hogy az 1730-as évekre a gyolcs²⁶ és a patyolatrokolya²⁷ (továbbá az ezüstös selyempántlikával díszített párta) viselése már a társadalmi és vagyoni helyzetűl függetlenül általánosan elterjedt a szépnem körében. (Az elszá-

molásban és CSEREI Mihálynál az ingváll bársonyból készült, ami az APOR és CSEREI által ünnepinek mondott bársonyszoknya és -mente viselését feltételezi.) Lehetséges, hogy egyrészt a közrendűek körében elterjedt, közönségesebb brassai és szebeni (egyszer ványolt), másrészt a módosabb, előkelőbb rétegek által használt kitűnő velencei és török posztóféleségeket a 17. század végétől kezdve fokozatosan kiszorították az erdélyi és más piacokról az olcsóbb és gyengébb minőségű, de nagy mennyiségben és színválasztékban megjelenő angol posztóféleségek.²⁸ (APORNál és CSEREInél a felsőruha-kelmék megszokott színe a fekete, a zöld, a veres, a meggy színű stb., a karmazsin szín²⁹ viszont csak APORNál fordul elő.)

Az APOR Péter által említett geleznának³⁰, a CSEREI Mihály által említett gercinának³¹ megfelelő (téli) ruhadarabot egyik okiratban sem találunk, nyusztot és petymetet³², mint szegély-, díszítő- vagy bélésanyagot sem. (APOR és CSEREI szerint a közrendű leányok és asszonyok télen fekete zekék³³ hordtak, mentéjük³⁴ báránnyal béleltették.)

APOR és CSEREI szerint a veres kláris öv a fejedelemség korában még ritkaságnak számított. Öv az elszámolásban nem szerepel, APORNál és CSEREInél fekete klárisból valót, CSEREInél és a perefernumlevélben veres kláris, ezüstös, aranyos, illetve selyemzsinór övet is találunk. A veres kláris 1718-ra feltehetően elterjedtebbé vált.

A(z asztal)kendőt és az abroszt APOR és CSEREI szerint a közrendű asszonyok ruhadarabként is használták. (Zord időben templomba menvén fejükre-vállukra borítva.) Esetünkben azonban ezeket indokoltan tartjuk asztali textíliákként tárgyalni.

APOR Péter nyusztos és nyestes kozák-süveget látott a nők fején, fekete fátyol sálféleségeket, nyuszt- és nyestgallért a nyakukon. Az elszámolásban és a perefernumlevélben női fejfedőt nem találunk, viszont az utóbbiban (feltehetően kelmére varrott) jóféle veres klárisból való gallért igen. (Az APOR által az 1730-as években elterjedtként említett „tárás”³⁵ és „sávós” fej³⁶ magyarázatával adósok maradunk.)

A női mellényt és a selyem- vagy pamutcérna női kesztyűt szintén csak APOR említi, a fátyolkötenyt (előruhát) viszont csak a perefernumlevél.

A felső ruhák leggyakoribb díszje az elszámolásban, APORNál, CSEREInél, a perefernumlevélben és a hagyatékbecslésben egyaránt a csipke (többek közt az arany massából³⁷ készült) és a galand³⁸. A gombok APOR szerint leginkább selyemből – véleményünk szerint selyembevonattal – készültek.

A hagyatékbecslésben csak női felsőruhák fordulnak elő, amelyek természetesen azonosak az 1669-ben és az 1718-ban említettekkel: anyaguk, bélésük, díszítésük stb. – kivéve a vadmacska-szőrmét – is azonos azokkal (a moly garázdálkodásából ítélve a meg nem nevezett anyagúak is mind gyapjuszövetből készültek), csak a színük más esetenként. Kérdés, hogy mikor készülhettek ezek a ruhadarabok. Néhai BALÁZS Sárának 1756-ban már felnőtt, jogképes fiai voltak, és mivel szinte egyértelműnek tűnik, hogy nem csak molyette voltuk, hanem divatjamúlt szabásuk következtében is csak felsőruháinak az anyaga volt értékesíthető, feltehető, hogy ezek a ruhadarabok legkésőbb az 1730-as évek közepén, tehát APOR Péter és CSEREI Mihály írásainak keletkezése idején készülhettek. Nem akarunk messzemenő következtetéseket levonni, de gyanítjuk, hogy az érintett erdélyi nők többsége ténylegesen csak APOR és CSEREI feljegyzéseinek kelte után kezdte követni az új felsőruha-divatot.

Az elszámolásban és APOR Péternél szó van a női lábbeliről is, az előbbiben APORral szemben csak a csizmáról; a hétköznapi viselethez tartozó saruról és a botosról³⁹ érthető okokból nem. A perefernumlevélben és az értékbecslésben lábbelivel nem találkozunk.

APOR, CSEREI és a perefernumlevél szerint a nők belső – vagy kis – és külső inget viseltek. APOR szerint az ing gyoicsból készült aranyfonál-varrással, az ujján gyönggyel rakott rátéttel, míg a perefernumlevél kis tafotainget és fátyolból való külső inget is említ, az elszámolás semmilyen. Az APOR és CSEREI által szokásosnak mondott, a belső és a külső ingre egyaránt díszül varrott réz-, illetve ezüstslógok⁴⁰ a pere-

fernumlevélből hiányoznak. APOR és CSEREI egybehangzóan állítja, hogy a régi női ingek és/vagy rátétek a gallérig fedték a keblet és a nyakat, az 1730-as évekbeliek azonban a női nyakat – és félig a keblet is – meztelenül hagyták.

APOR szerint a női ingeket aranyos hímzéssel, a perefernumlevél szerint fekete selyem hímzéssel is díszítették.

Az asztali textíliák közül APOR az abroszt és az asztalkeszenőt említi. A perefernumlevél szerint mindkettő lehetett lengyelországi termék, az utóbbit viszont az orbaiszéki Zabolán is szőtték. A lengyel abrosz gyapotból és lenből készült.⁴¹

APOR Péter csak az utazókocsik kényelmét biztosító tárgyak között említi olyanokat, amelyek feltehetően az ágyneműk között is fellelhetők: az arannyal, ezüsttel, selyemmel kötött héjú, tarka, cifra portai vánkosokat, a párnazsákokat, a medvebőröket és a szőnyeget. A perefernumlevél ezzel szemben felsorolja a derékaljat és a vánkost héjastól, a paplant és a lepedőt is. A „fejéssel varrott” héjú vánkosok a tisztaszobában álló ágy díszei lehettek, ott található a finomabb lepedőket is. A perefernumlevélben említett kilim nevű (fali)szőnyeget minden valószínűség szerint házilag szőtték, és nincs kizárva, hogy ezt a keleti eredetű szőnyegféleséget a nevével együtt román közvetítéssel ismerték meg a háromszéki asszonyok.

Végkövetkeztetést a már ismertett okból nem vonhatunk le a fentiekből. Az élet teljességét az elképzelhető összes történeti forrás alapján sem lehet rekonstruálni, de a fellelhető korabeli okiratok feltárása és adataik hasznosítása nélkül csak igen szegényes képet alkotunk az elmúlt korokról. Úgy véljük, hogy az általunk ismertett okiratok adatai egyrészt elég egyértelműen igazolják, másrészt szerencsésen egészítik ki mindazt, amit APOR Péter és CSEREI Mihály az érintett témákról írt. Kétségtelennek tűnik továbbá az is, hogy a 17. század utolsó és a 18. század első harmadában a Háromszéken és Erdély más tájain élő – hasonló társadalmi-vagyoni státusú – székely és magyar nők viselete között nem lehettek lényeges különb-

ségek, eltérések. A lényegében egységes viseletet a helyi (vidékenkénti és/vagy falvankénti), illetve a viselőnkénti változatok színesítették.

Jellemző, hogy a sepsiszéki perefernumlevél hitelesítésére egy orbaiszéki és egy kézdíszéki, a fogarasi hagyatékbecslésre pedig két udvarhelyszéki születésű – de legalábbis származású – nemes férfiút kértek fel: nyilván egyikük számára sem jelentett nehézséget felismerni az eléjük kerülő ruhadarabok, ékszerek és egyéb tárgyak rendeltetését, értékét, anyagának minőségét, eredetét stb. APOR Péter levelezésének tanúsága szerint ugyanis a nemesi renden lévő erdélyi nők öltözkékének elkészítéséhez-elkészíttetéséhez szinte kizárólag csak import kelméket és díszítőanyagokat használtak, amelyeket Szebenben, Kolozsvárott vagy más erdélyi városokban lehetett beszerezni, a beszerzés gondja pedig elsősorban a férfiakra hárult. (APOR szerint hazai, helyi vagy házilag készült textíliákat elsősorban a közrendűek és a földesúri függésben élők használtak, bár ők sem kizárólag ezekből készítették-készíttették öltözkéküket.) Ezekből a tényekből azonban elhamarkodott dolog lenne arra következtetni, hogy a székely asszonyok ne ismerték volna viseletük anyagainak, darabjainak stb. értékét, árát, de hivatalosnak szánt okiratot csak – esetenként egyházi vagy világi tisztséget (is) viselő – férfiak hitelesíthettek. (Az elszámolást nyilván csak magánhasználatra szánták.)

Megállapítható továbbá, hogy a női öltözék egyértelműen tükrözte viselője társadalmi-családi státusát, bár a közrendű – és feltehetően a jobbágyi, illetve zselléri renden lévő – leányok és asszonyok igyekeztek a társadalmilag fölöttük állókhoz illő öltözékekkel (is) kitörni rendjükből. (A társadalmi státus, a családi állapot, az életkor, az etnikai hovatartozás felismerését az öltözék anyagán, szabásán és egyéb jellemzőin kívül természetesen a legtágabb értelemben vett viselet is segítette, bár épp APOR Péter a bizonyosság rá, hogy az erdélyiek a szomszédos vagy távolabb lakó népektől is „kölcsonöztek” ruhadarabokat és más viseleti elemeket. Különösnek tűnhet viszont, hogy arany keresztet találunk egy kálvinista leány perefernumában a 18. század elején. A nemesfémből készült családi ékszernek azon-

ban már csak anyaga és régisége miatt is különös becsben kellett állnia, ráadásul a háromszéki protestánsokról 1699. január 31-én a következőket jegyezték fel: „pági Catholici ... in Háromszék circiter tres et viginti, ubi Pagi aliquot in haeresim prolapsi Processiones Sacras adhuc institunt, volentes Progenitorum Suorum Catholicas Consuetudines continuare.”⁴² Maga APOR Péter

is feljegyezte, hogy Erdélyben az 1730-as évekig a religió dolgában nem voltak éles ellentétek.) Ez az igyekezet nyilván nem véletlen, és feltehetően szorosan kapcsolódik azokhoz a társadalmi, gazdasági, politikai, népesedési, művelődési és más folyamatokhoz, amelyek a 17. és a 18. század fordulójának Erdélyországában zajlottak. Dolgozatunknak nem célja ezek vizsgálata.

*

Függelék

1. okirat

1669

Matkasodasomra valo koltesem fide medi[ante]⁴³ enije leott.⁴⁴

Egj Gijurú ⁴⁵ egj Aranj egj fulbe valo	Fl ⁴⁶	17
Egj Tükör egj meljifugeo ⁴⁷ , pantlikaval	fl	2/90 ⁴⁸
8 Sing ⁴⁹ Fekete Kamuka Palast[na]k	fl	30
Gallant ⁵⁰ s Bagaziat ⁵¹ Selijmet	fl	6/20 palasthoz
10 Sing eg szin Kamukat Szoknijanak	fl	40
25 Sing vekonij prem es negj Sing Gallant	fl	8
Selijmet csipket posztot es Bagaziat Gallant	fl	13/40
Egj Sing Fekete Barsont valnak ⁵²	fl	10
Szabonak fizettem csinolasert	fl	5/80
Minden fele Selijmet vottem	fl	1/30
Egj csizmat es bort az lakasra	fl	25/20
Tijukot ludat eozet	fl	4
10 kobol lisztet. 5. Veka ⁵³ zabot	fl	15/50
Negj bokor ⁵⁴ csizmat	fl	5/50

Ezek hellijiben kesz penz maradt az /⁵⁵ Eoczem Ur[am] kezinel. magam penzem es magae.

Egj fejér vállert maradt. Egj Veres vall.

Egj vago okoreert maradt., Egj vago ókór.

Egj disznoert maradt, Egj diszno.

10 tijukot itt honnis hadtam volt azis el kolt / 6 Ludnak az arratis az utan magamebol fizettem / Ket veka tormat 10 ejtel⁵⁶ tejet

Egj font⁵⁷ Borsot fizettem meg az dolog utan Den⁵⁸ 80

Riskasat 6 fontot den 60

Gjombert⁵⁹ szekfuvet⁶⁰ Safrant⁶¹ dio viragot⁶² kuldtem / Halat negj kobol zabbal vettem bövön kuldtem / Egj Hordo Sert 10 vedret prasmarit⁶³ kuldtem

3 par kes fl 2/22

az Szocznek bellesert⁶⁴ fl 6

5 nestet⁶ ⁵fl

7/90⁶⁶

Ezeketis fel irtam pro memoria ergo⁶⁷ / Az Ezustes Szerszam⁶⁸ ugj maradt Eoczem / Uramnal hogj Kilenz forint adossagot / ugjan annak az arraban fezesse[n] meg eo k[e]g[ye]lme. / Az mint meg egjeztunk adoss maradt nekem / flo 8. az csattbanis⁶⁹ 9 forintot kette kell / osztani.⁷⁰

2. okirat

Mű Nemes Háromszéken Orbaj Szekben Szőrőcsén Lako SZŐRCSEJ Gáspár / és Kézdi Székben Felső-Torján lako KOZMA Simon⁷¹ mind ketten Nemes / Személylek, adgyuk Tudtára mindenek[ne]k az Kik[ne]k illik, mind mosta- / niak[na]k mind jövendőbeliek[ne]k, quod in hoc A[nn]o p[rae]sentj 1718 die 28 / Mensis Febr[uar]ij,⁷² midőn vol- / nánk Sepsi Szekben Killjenbe[n] Nehaj / Tekent[e]t[e]s Nemz[e]t[e]s SZÉKEL Mihály Ur[am] Arvaj Nemes Házoknál, I[ste]nn[e]k ő / Felseg[ene]k kegies Attjaj rendezesiből, T[ekintetes] N[emzetes] BARABÁS Györgj Ur[am] vevén el / magának Társlu, T[ekintetes] N[emzetes] SZÉKEL Ersebet Asz[szony]t, Nehai T[ekintetes] N[emzetes] SZÉKEL / Mihálj Ur[am] édes Leánját, mellj emlitet SZÉKEL Ersebet Aszszonnak / ugjmint T[ekin- / tetes] N[emzetes] BARABAS Györgjne Aszszonyom[na]k, Sepsi Killjeni édes / Apja és édes Annja Házától valo el indulásakor T[ekintetes] N[emzetes] BOER / Gáborné, IMECS Ersebet Aszszonj, édes Annja mi előttünk az / melljeket ád házasságának és ki adatatásának alkalmatosságával / per Seriem⁷³ következnek ez Szerént: / Egj jo fele gjöngjös Párta 2000 Szemből allo / Egj jo fele gjöngjből valo njakra valo 2000 Szemből allo 15 aranj boglárral⁷⁴ / Egj pár aranj fülbe valo / Egj aranj kereszt / Egj aranj Lánzc / Egj ezüst Rosa⁷⁵ Rubintos / Egj aranj Rosa függőí- / vel egjütt köves két nagj Szem jo féle gjöngj benne / Egj Veres Kláris⁷⁶ eöv 46 Szál / Egj ezüst eöv / Egj Veres njakra valo Kláris 5 rend öregh⁷⁷ Szem / Egj Selljem Sinor eöv Meczczin⁷⁸ / Egj pár kézre valo Kláris 50 rend / Egj aranjas veres atlacz⁷⁹ Szoknja Szélljes aranj kötés⁸⁰ rajta / Egj viola Szin Kanavác⁸¹ Szoknja aranj Kötés rajta / Egj kék Kanavác Szoknja Szélljes aranj Kötés rajta / Egj zöld angliai Szoknja két rend elegies csipke⁸² rajta / Egj Teczczin⁸³ Kanavác Szoknja egy rend aranj csipke rajta / Egj kék Kamuka mente nestel bellet elegies csipke rajta / Egj Teczczin angliai mente ezüst Sinorral varással roka mállal⁸⁴ bellet / Egj zöld angliai mente ezüst gombokkal pikkelyekkel egjütt / Egj Teczczin aranjas materia⁸⁵ vál ezüst aranj csipkevel be boritva / Egj zöld angliai vál 3 rend aranj csipke rajta / Egj kék Kanavác vál hatt rend elegies kötes⁸⁶ rajta⁸⁷ / Egj Szönjg 3 kilimmel⁸⁸ egjütt / Egj aranjas Paplan / Egj bagazia paplan / Egj Teczczin aranjas Kus⁸⁹ ingh / Egj Teczczin habos Tafota⁹⁰ Selljem Kus ingh / Egj Fekete Selljmes Kus ingh / Közönsegesen⁹¹ ing Nr. 20 5te fátjol⁹² / Előruha⁹³ is Nr. 20 5te fátjol / Selljmes Le- / pedő Nr. 6 / Selljmes vánkös⁹⁴ hejj Nr. 8 / Selljmes kendő Nr. 3 / Fejéressel⁹⁵ varrott kendő Nr. 6 / Fejéressel Fejtő- / vel⁹⁶ varrott lepedő Nr. 12 / Fejéressel varrott vánkös hejj 6 / Gjapotbol és lenből valo abrosz 16 egjik Leng[yel] Orsz[ági] / Asztal keszkenjő⁹⁷ Lengjel Országi Nr. 11 / Zabolai⁹⁸ keszk[enyő] Nr. 11 / Harom Derekalj⁹⁹ hejjastol 6 vankos / Egj jo fele veres Klaris Galler / Egj ezüst Kalán¹⁰⁰ / Mind ezeket Külön Külön név Szerént mi előttünk Kimutatvan / ugj adá T[ekintetes] N[emzetes] BOER Gimorne IMECS Ersebet Aszszonj, édes Leanyanak / SZEKEL Ersebet Aszszonj[na]k mellj dologh mi előttünk igj menvén veg- / hez irtuk megh mi is fide nostra medi- / ante, melljet Kezünk / irássával és Szokott pecsetünkkel megh erősítvén D[a]t[um] A[nn]o Die locoque /ut Supra / Cor[re]ctaj P[e]r n[ost]r[os]¹⁰¹ / F[els]ő Torjaj KOZMA Simon m[anu] p[ropria]¹⁰² / Nob[ilis]¹⁰³ ex Kezdj P[ecset] h[elye] / SZŐRCSEJ Gáspár m[anu] p[ropria] / Nob[ilis] ex Orbai P[ecset] h[elye]¹⁰⁴

2. okirat szövegváltozata

Lista

Egj jo fele gyöngyös parta ket ezer Szem jo fele gyöngy ött arany boglar / Egj jo fele gyöngyből valo nyakra 2000 Szem 15 arany Szem benne¹⁰⁵ / Egj par arany fülbe valo / Egj arany kereszt / Egj arany Lancz / Egj ezust Rosa rubitus¹⁰⁶ / Egj arany Rosa fuggeivel edgyütt köves kett nagy Szem jo fele gyöngy¹⁰⁷ / Egj veres klaris eöv negyven hat Szal / Egj ezust eöv / Egj veres nyakra valo klaris ött rend öreg Szemek / Egj Sellyem Sinor eöv medgy Szin / Egj par kézre valo klaris veres 50 rend / Egj aranyas veres atlacz Szoknya Szellyes arany kötes rajta / Egj viola Szin kanavasz Szoknya arany kötes rajta / Egj kék kanavasz Szoknya Szellyes elegies kötes rajta / Egj zöld angli- ai Szoknya kett rend elegies csipke rajta / Egj Teczin kanavasz Szoknya egy rend arany csipke rajta / Egj Teczin Ször kanavasz Szoknya vallaval edgyütt¹⁰⁸ / Egj Teczin aranyas materia vall ezust arany csipkevel be boritva / Egj zöld angliai vall harom rend arany csipke rajta / Egj kék kanavasz vall hatt rend elegies kötes rajta¹⁰⁹

Egj Szönyeg harom kilim	Egj kék kamuka mente nestel
Egj aranyas paplan	bellet elegies csipke rajta
Egj bagazia paplan	Egj Teczin angliai mente ezust Sinor varással edgyütt roka mállal bellet
	Egj zöld angliai mente ezust gombokkal pikejekkel edgyütt

Egj Teczin aranyas kus¹¹⁰ ing / Egj Teczin habos tafota Sellyem kus ing / 20 ing öte fatyol / 20 ero ruha¹¹¹ öte fa- tyol / 6 Sellymes lepedő / 8 Sellymes vankös hej / 3 Sellymes kendő / 6 fejéressel varrott kendő / 12 lepedő feje- ressel fejtővel varrot¹¹²

6 fejeessel varrot vankos hej	Lista ¹¹³
16 abrosz gyapotbol es len	Hatt Sejmes lepedő
bol valo edgyik lengyen ¹¹⁴	Nyolcz Sejmes vankos haly
orszagi	Harom Sejmes kendő
11 lengyen orszagi asztal keszkenyő	Hatt Fejeessel varrott kendő
11 Zabolai keszkenyő	Tizenkett lepedő Fejeessel varrott
3 derekaly hejastol. hat vankos	Hatt Fejeessel varrott vankos haly
Egy jo fele veres klaris gal	Tizenhatt abrosz Gyapotbol es len
ler egy ezust kalan ¹¹⁵	ből valo egy lengyen orszagi Tizen egy lengyen orszagi asztal
	keszkenyő Tizen egy Zabolai

SZEKELY Julia es Ersebeth Asz / szony Parafemumi¹¹⁶ / 28[vigesima octav]a Febr[uar]i] A[nno] 1718 ¹¹⁷ Lecta¹¹⁸ / N[ume]ro 278 ¹¹⁹

3. okirat

Nos Infra Scripti damus pro memoriae Futuroq[ue] Testimonio Universis / Quibus expedit praesentium tenore notificantes, Quod in hoc Anno Pr[ae]s[en]t[is] / 1756, Die vero 22[vigesima secun]da Mensis 9[novem]bris¹²⁰ Midőn volnank Nemes Fejervarmegje- / ben Nemes Fogaras Varossaban az magunk Nemes hazainknal akkoron hi- / vata ben-nünket, Ugjan Nemes Fejervarmegjeben Fogaras Varossaban lako / Nemzetes Retsei BOER Job Uram eő Kigjelme it Fogaras Varossaban az Olt / Utzaban levő Nemes hazahoz, az holottis jelen leven ő Kigjelme maga / Szemeljeben, nem külömben az eő Kigjelme előszőri hitese Felesege Nehai BALAS / Sara Aszszonj Nagjobbik fia Retsei BOER Elek Uram eő Kigjelme, es mind / ket reszről ő Kigjelmek Proponalak¹²¹ minekünk, hogj meg irt Nehai BALAS / Sara Aszszonj ő Kigjelme Kőntősiben az molj erőssen be esven Sok karokat / vallanak mellj Szerent mind ket reszről egjenlő akaratbol kivannak hogj / azon kőntősöket minel igazabban lehet extimalnok¹²², az minthogj Pretitulalt¹²³ / BOER Job Uram eő Kigjelme egj nehanj rendbenis proponala minekünk hogj / ő Kigjelme nem kivanja hogj az ő Kigjelme előszőri Felesege ket Fiai kart / valjanak, Mellj Szerent ertven miis Nemzetes Retsei BOER Job, es BOER Elek / Uraimek[na]k ő Kigjelmeknek egjenlő akaratbol valo meg egjezeseket, azon kőntő- / söket meljek ide alab meg irattattak, jol meg visgalvan Singelis meg mere- / tetven az Exponensek,¹²⁴ ő kigjelmek[ne]k kivansagok Szerent az menjiben mi tőlünkis / lehetet Ugj Kivantuk extimalni az minel igassago-sabban lehetet extimalnunk / meljekis következnek az ide alab meg irt mod Szerent,

		Flor	Denar
1[pr]imo	Egj Galamb Szin Anglia Mentenek az Posztoja minthogj az Moljis imit amot meg-juggatta extimaltatot	3	40
	Az rajta levő Gjenge Varras, Szarka labbal Sinorral,	5	50
	es Tizennjolcz rajta levő apro Szcofiumokkal ¹²⁵ edgjüt extimaltatot	10	
	Ezen Mente alat levő berles premivel edgjüt extimaltatot		
	Summa	18	90
2[secun]do	Egj Veres Anglia Mentenek az Posztoja extimaltatot	4	20
	Rajta levő Galand es Csipke minthogj mind az Galand mind az Csipke el van feketedve, kivalt az Galand Semmire valo	4	60
	alatta levő berles többire vad Matska leven elis Viselodót az berlés erőssen, extimaltatot	3	
	Notandum ¹²⁶ ezen az menten vadnak Tizenhet apro Sima ezüst gombocskak ezek nem extimaltatanak,		
	Summa	11	80
3[ter]tio	Egj Tarka Szoknja meljis Vagjon het Szelben ¹²⁷ hoszsz[ús]jaga masfel Sing Van benne Tizenegj Sing es fel Singe extimaltatot Ket Ket Mariasban ¹²⁸ Summa facit	7	78
	alatta valo aba ¹²⁹ es prem extimaltatot	1	
	Summa	8	78
4[quar]to	Egj Kek Kamuka Szoknja meljis vagjon het Szelben hoszsz[ús]jaga masfel sing Van benne, Tiz Sing, es fel singe extimal[atott] / egj egj Renes forintban ¹³⁰ summa	12	60
	Rajta levő Galand es Csipke Circiter ¹³¹ harom lot ¹³² extimaltatot	4	50
	berlese, Sarga Posztoval edjüt extimaltatot	1	50
	Summa	18	60 ¹³³

		Flor	Denar
4[quar]to ¹³⁴	Egj Fa Halij Szin Szoknja meljis vagjon Tiz Szelben hoszsza Saga mas fel Sing vagjon benne Tizenöt Sing Meteria extimaltatot Singe negj negj Sustakban ¹³⁵ facit ezen Szoknjan levő Csipke es Galand melj Csipke, mostanis Szep, az Galand Ugjan alab valo – extimaltatot alatta levő aba az minthogj Semmit nem viselődöt, mostani alapotjaban, az Szoknja berlesevel edgjút extimaltatot	7 6 1	20
	Summa	14	20
5[quin]to	Egj Tarka Materia val rez Masa ¹³⁶ leven rajta extimaltatot	1	
6[sex]to	Egj Viseltes Tarka elő Ruha extimaltatot		60
	Latus		
	Summa ¹³⁷	16 ¹³⁸	
	Total		
	Summa ¹³⁹	74	8

Melj Fen meg irt Köntösököt Nemzetes BOER Job es BOER Elek Ura / imek keresekre, miis jol meg visgalvan igjekezünk igassagason / extimalni, Melj extimationknak rendi, az Fen meg irt mod Sze- / rent menven vegben adgjuk miis ezen irasunkat rolla pro / futura Cautela¹⁴⁰ SubScriptionkal¹⁴¹ es Petsetünkel Corroboralvan¹⁴² / Datum Fogaras Anno 1756 22[vigesima secun]da 9[novem]bris.¹⁴³ / DERSI Samuell, az Fogarasi / Felső Tekintetes Nemes Szek[ne]k / hites Assessora¹⁴⁴ / m[anu] p[ro]pria / es / TIBODI András Fogarasi / Nemes Személy / m[anu] p[ro]pria.¹⁴⁵ / Ezenn Egyetmásokkra percipialtam¹⁴⁶ / mellyek ezen Listá- / ban vagynak Specificalva¹⁴⁷ in Anno 1757 Die 28[vigesima octa]va / Julij¹⁴⁸ Hét magyar forintokat ide[st]¹⁴⁹ nro. flor. Hung. 7 / mellyrol quietálok¹⁵⁰ Dato Fogaras R[écsei] BOÉR Elek m[anu] p[ro]pria / Anno 1757 Die 9[no]na 7[septem]bris¹⁵¹ Ezen Benneb meg Specificalt / Portekakra Levaltam¹⁵² 7 magyar forintokat idest hetet / R[écsei] BOÉR Péter m[anu] p[ro]pria / Anno 1761 Die 10. Mensis 7[septem]bris,¹⁵³ Ezen benneb / Specificalt portekakra levaltam 10 id est Tiz magyar forintokat / R[écsei] BOÉR Péter m[anu] p[ro]pria.¹⁵⁴

Jegyzet

1. **Aitorjai báró APOR Péter munkái.** Kiadja KAZINCZI Gábor. Pest, 1863. (A továbbiakban: APOR 1863.); és **APOR Péter verses művei és levelei I–II.** Kiadja SZÁDECZKY Lajos. Bp. 1903. (A továbbiakban: APOR 1903.) Leginkább a következő lapokon található adatokat használtuk fel: APOR 1863. 321–387; és APOR 1903. I. 14–77.
2. APOR verses *Metamorphosis*ának a mátkásodásra vonatkozó része sajnos elveszett.
3. APOR 1863. 449–469. CSEREI a leánynevezés és a mátkásodás-mátkaság leírásához nem fűzött megjegyzést.
4. A székelyeknél még a 20. században is szokásos hozománylevél. Tanúkkal is hitelesítették.
5. Az 1718-ban keletkezett okirat két, tartalmilag szinte azonos változatát közöljük.
6. Hímzésre használt ezüst- vagy aranszál.
7. Gömbfejű dísztü.
8. Háromszéken a 17–18. században leginkább moldvai és havaslevi borok voltak forgalomban, bár erdélyi és magyarországi borokat is fogyasztottak.
9. DANKANITS Ádám: **A hagyományos világ alkonya Erdélyben.** Bp. 1983. 34–35.
10. Annakidején különféle – túróval, sajttal, hússal stb. – töltött sütemények neve.
11. SZINNYEI József: **Magyar frók élete és munkái.** IV. Bp. 1896. 359–360.
12. **BORNEMISSZA Anna Szakácskönyve 1680-ból.** Bukarest, 1983.
13. Vannak, akik ezt elsősorban háromszéki jellegzetességnek tartják.
14. Biborszínű selyemszövet. (APORNál fekete bíbor is előfordul.)

15. Lenből, pamutból, selyemből szőtt mintás kelme.
16. Városi – sepsiszentgyörgyi, kézdívásárhelyi, brassai, illyefalvi –, de helybeli, falusi szabóval is dolgoztathattak.
17. Ezek egy része a szász városok boltjaiban, vásárokon vagy vándor-kereskedőtől beszerezhető külszázgi készítmény lehetett.
18. Skarlátpiros finom posztószövet.
19. Gránátalma-piros – sötétpiros – posztószövet. Ára APOR és CSEREI szerint 4 forint volt, amely megegyezik az égszínké kamuka 1669-ben érvényes árával.
20. Damaszt.
21. A szász templomokban a hagyomány szerint a keleten járt kereskedők hagytak – szerencsés visszatérésük emlékére, áldozati ajándékkul – egy-egy török (ima)szőnyeget.
22. A 17. és a 18. század fordulóján élt, feltorjai jobbágytartó birtokos volt. [Magyar Országos Levéltár. (A továbbiakban: MOL.) P 5. é.n.; és CSÁKI Árpád – SZŐCSNÉ GAZDA Enikő: **Az Orbai Református Egyházmegye vizitációs jegyzőkönyvei I. 1677–1752.** Sepsiszentgyörgy, 2001. 50. 1701.] Lásd alább is, az 1718-as keltezésű okiratnál.
23. Idézet a feltorjai református egyház javainak első ismert részletes leltárát tartalmazó, 1801 és 1873 között vezetett jegyzőkönyvből. (A sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum könyvtárában az I. 13. jelzet alatt található jegyzőkönyv szövegét TUDÓS S. Kinga tette közzé 1998-ban, a Székely Nemzeti Múzeum és a Csíki Székely Múzeum közös, *Acta (Siculi-ca)* évkönyvében.)
24. A róka torkáról vagy hasáról való kevésbé értékes szőrme.
25. Angliai posztószövet-féle.
26. Finom fehér vászon.
27. A patyolat finom fehér lenvászon.
28. Az angol posztóféleségek, feltehetően a spanyolok és a portugálok által behozott amerikai kultúrnövényekhez hasonlóan, nem Nyugat- és

Közép-Európán, henem az Oszmán Birodalmon, a Balkánon át érkeztek Erdélybe.

29. Élénkpiros, kissé lilás (szívn bársony).

30. Gerezna. Bunda vagy szörmekabát-féle elnevezése.

31. Feltehetően a gerezznával azonosítható.

32. Görény-, vagy szibériai szürke mókuszprém. (KOVÁCS KISS György: **Adatok a viselet 18. századi erdélyi szabályozásához.** In: **Tanulmányok Erdély újkori történelméről. MAGYARI András Emléktölvény,** Kolozsvár. 2002. 45.)

33. Durvább gyapjúszövetből varrt kabát.

34. Prémes, bélelt, zsinóros régi magyaros rövid felsőkabát.

35. Taréjszerű fejdísz.

36. Valamilyen, APORnak nem tetsző haj-, fejdísz-, vagy fejfedő-viselet.

37. Aranyszállal vert csipke.

38. Keskeny szalag, pántlika.

39. A láb melegen tartására szolgáló, esetenként talp nélküli, csizmaszerű szőrmelebbeli.

40. Egy vagy több helyen átlukasztott, vékony, általában korong alakú fémlemezke.

41. Ezek talán valóban lengyel termékek voltak, bár a gyapot akár az észak-amerikai angol gyarmatokról is származhatott, a belőle készült termékek egy része pedig éppenséggel Angliából. Erdély a Balti-, az Adriai-, a Fekete- és az Egei-tenger között húzóódó szárazföldi kereskedelmi utak metszéspontjának közelében fekk. A 18–19. században Erdély, sőt Moldva piacain is keresett, jó minőségű lenvásznat szöttek Feltorján, Karatán, Alsó Felvölgyben is.

42. BZENTZKY, Rudolphus: *Sylogimena Transylvaniae Ecclesiae*. Coronea, Pradie Kalendas Januarias. Anno Christi 1699. Liber Primum, Prolegomenum Tertium. Pars 22. 92 Recto. Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár. MS 415. Fordítása: Háromszéken, ahol kb. huszonhárom katolikus falu van, némely eretnecsébe esett falvakban még most is szent körmenetet rendeznek, folytatni akarván katolikus őseik hagyományát.

43. Bizalmas közlés; eskü, hit alatt tett vallomás.

44. Az utolsó két szó a sor főlé van beszűrva.

45. Az ékezeteket nem sikerült mindig az eredeti formájukban visszaadni.

46. A forint rövidítése: önmagában mindig magyar forintot jelent.

47. Nemesfémbl való, feltehetően ékköves mell dísz.

48. A ferde vonal után következő számjegyek a dénárak számát jelentik. (1 magyar forint = 100 dénár.)

49. Hosszmérték, kb. 60 cm.

50. Gomblyukak, zsebek, ruhaszegélyek stb. szegésére, díszítésére használt keskeny szalag.

51. Belsőnek való festett vászon, de szoknya is készült ilyenből.

52. Bő és hímezett újjú női ruhadarab neve. Eredetileg talán csak rátét volt az ingen.

53. A székelyek 1578 óta a kolozsvári mértékegységeket használták: a véka a köböl negyedrésze.

54. Egy bokor lábbeli meghatározott számú lábbelipárat jelentett.

55. Ezzel a jellel választottuk el a külön sorba írt szövegrészeket.

56. Kisebb űrmérték, a véka törtrésze.

57. Fél kilónál valamivel kisebb súlymérték.

58. A dénár rövidítése.

59. Gyömbér.

60. Szegfűszeg.

61. Az ételt porzójával sárgára festő, lila virágú fűszernövény.

62. Kókuszdió-reszelék vagy közönséges dió virágzata lehetett.

63. Barcasági szász település, szászul Tartlau, magyarul Prázmár, románul Prejmer.

64. A kifejezés egyaránt jelenti – és feltehetően magában is foglalja – a beléles munkadíját és a belélesnek való anyagok (egy részének az) árát.

65. Menyétféle kisragadozó.

66. A pénzben kifejezhető végösszeg 202 forint 32 dénár. (184 forint 80 dénár + 1 forint 40 dénár + 16 forint 12 dénár.) A felsorolt, pénzben ki

nem számolt kiadásokkal együtt legalább 250-300 forintnyi lehetett az összköltség. Összehasonlításképpen: az altorjai templom 1702. évi nagyjavítása és átalakítása 315 forintba került. (MOL. P 970. *Lécfalvi ASBÓTH család levéltára.*)

67. Emlékezetnek okáért, tehát ...

68. Ezüst ivó- és más edényekről, mosdómedencéről, -korsóorról, evőeszközökről, só- és gyertyatartókról lehet szó, esetleg ezüst lószerszámokról.

69. Ezüzből vagy aranyozott ezüzből készült díszcsatáról lehet szó.

70. Az 1669-es keltezésű okirat lelőhelye: MOL. P 2002. *SZÉKELY (rétyi) család*. Átírva: „1669 Mátkásodásomra való költésem fide mediantente ennyi lótt. Egy gyűrű, egy arany, egy fülbevaló fl 17. Egy tükör, egy mellfüggő pántlikával fl 2/90. 8 sing fekete kamuka palástnak fl 30. Galandot s bagaziát, selymet fl 6/20, palásthoz. 10 sing égszín kamukát szoknyának fl 40. 25 sing vékony prém és négy sing galand fl 8. Selymet, csipkét, posztót és bagaziát, galandot fl 13/40. Egy sing fekete bársony vállnak fl 10. Szabónak fizetem csinálásért fl 5/80. Mindenféle selymet vöttem fl 1/30. Egy csizmát és bort az lakásra fl 25/20. Tyúkot, ludat, őzet fl 4. 10 köböl lisztet. 5 véka zabot fl 15/50. Négy bokor csizmát fl 5/50. Ezek helyiben készpénz maradt az Öcsém uram kezénél, magam pénzem és magé. Egy fehér vállért maradt. Egy veres váll. Egy vágó ökörért maradt. Egy vágó ökör. Egy disznóért maradt. Egy disznó. 10 tyúkot ithon is hagytam volt, az is elkölt. 6 lúdnak az árát is azután magaméből fizetem. Két véka tormát, 10 ejtel tejet. Egy font borsot fizetem meg az dolog után den. 80. Rizksását 6 fontot den. 60. Gyömbért, szegfűszeg, sáfrányt, dióvirágot küldtem. Halat négy köböl zabbal vettem, bővön küldtem. Egy hordó sert, 10 vedret, prázsmárit küldtem. 3 pár kés fl 2/22. Az szőcsnek béléstért fl 6. 5 nyestet fl 7/90. Ezeket is felírtam, pro memoria, ergo: Az ezüstös szerszám úgy maradt Öcsém uramnál, hogy kilenc forint adósságot ugyanannak az áraban fizessen meg ő kegyelme. A(z)mint megegyeztünk, adós maradt nekem flo. 8. Az csatban is 9 forintot ketté kell osztani.” Az elszámlolás természetesen csak az illető alkalomra vásárolt ruhaneműt, élelmiszert stb. sorolja fel.

71. A feltorjai KOZMA családot rokoni szálak fűzték a kilyéni SZÉKELY családhoz. (MOL. P4. Egy 1760. június 7-én kelt okirat és egy 1771. augusztus 8-án kelt genealógiai töredék szerint.) A kilyéni-rétyi SZÉKELY család még a 18–19. században is birtokolt Altorján, Feltorján és Csermátonban is. (MOL. P 614. *SZÁDECZKY-KARDOSS Ivt. Kilyéni SZÉKELY család*.)

72. Az eredetiben az utolsó három betűt áthúzták. Jelentése: „hogyan ebben a mostan folyó 1718. esztendőben, február havának 28. napján”.

73. Sorjában.

74. Aranygomb, -csat vagy más ékítmény, ékszer. Az utolsó három szó a sor alá van beszűrva.

75. Rózsához hasonló, nemesfém-lemezéből készült mell dísz.

76. Korallból vagy korallutánzataból készült gyöngyszem: kaláris.

77. Itt és máshol is: nagy.

78. Meggyiszín.

79. Selyemkeme-féle.

80. Valamilyen rátét- vagy szegélyféle lehet.

81. Színes fonálból szőtt len- vagy pamutvászon.

82. Feltehetően arany- és ezüstszállal vert csipke.

83. Testszín. Talán a rózsaszín korabeli neve.

84. A róka hasáról való kevésbé értékes szőrme.

85. Ruhaanyag, kelme.

86. Többféle anyagú (arany, ezüst stb.) – és talán színű – szálból, fonálból készült díszkötés.

87. A szöveg további része a hátlapon található.

88. Színes, sima keleti padló- vagy faliszőnyeg.

89. Kis.

90. Vásznonkötéssel készült merev selyemszövet.

91. Az eredetiben az utolsó két betűt át van húzva.

92. Öte fátýol: a húsz ing közül öt fátýolszövetből készült.

93. Kötény.

94. Páma.

140. Jótállván érte a jövendőben is.
 141. Aláírásunkkal.
 142. Megerősítvén.
 143. Kelt Fogarason az 1756. esztendő novemberének 22. napján.
 144. Ülnöke.
 145. A további szöveg az okirat harmadik lapján található.
 146. Kaptam. Az utána következő elválasztójelet az írás készítője tette ide, tehát ez esetben nem a sor végét jelöli.
 147. Felsorolva, lajstromozva.
 148. Az 1757. esztendőben, júliusnak 28. napján.
 149. Annyi, mint.
 150. Nyugtatványt adok.
 151. Az 1757. esztendő szeptemberének 7. napján.
 152. Felvettem, átvettem.
 153. Az 1761. esztendőben, szeptember havának 10. napján.
 154. Az 1756-os keltezésű okirat lelőhelye: MOL. P 613. *SZÁDECZKY-KARDOSS cs. lvt. BOÉR család*. Átírva: „Nos infrascripti damus pro memoria futuroque testimonio univervis quibus expedit praesentium tenore notificantes, quod in hoc Anno praesenti 1756, Die vero 22 vigesima secunda mensis 9 novembris midon volnánk nemes Fejérvármegyében nemes Fogaras városában az magunk nemes házainknál, akkoron hivata bennünket ugyan nemes Fejérvármegyében, Fogaras városában lakó nemzeti Récesei BOÉR Jób uram ökegyelme, itt Fogaras városában, az Ölt utcában levő nemes házához, az holott is jelen lévén ökegyelme maga személyében, nemkülönbén az ökegyelme előszöri hitese felesége, néhai BALÁZS Sára asszony nagyobbik fia, Récesei BOÉR Elek uram ökegyelme, és mindkét részről ökegyelmek proponálák minékünk, hogy megírt néhai BALÁZS Sára asszony ökegyelme köntösiben az mely erősen beesvén, sok károkat vallanak, mely szerint mindkét részről egyenlő akarából kívánnák, hogy azon köntösöket minél igazabban lehet, extimálnók, az minthogy praetitulált BOÉR Jób uram ökegyelme egy néhány rendben is proponálá minékünk, hogy ökegyelme nem kívánja, hogy az ökegyelme előszöri felesége két fiait kárt valljanak, mely szerint értvén mi is nemzeti Récesei BOÉR Jób és BOÉR Elek uraiméknak ökegyelmeknek egyenlő akarából való megegyezéseket, azon köntösöket, melyek ide alább megíratattak, jól megvizsgálván, singgel is megmértetvén az exponensek, ökegyelmeknek kívánások szerint az mennyiben mi tőlünk is lehetett, úgy kívántuk extimálni, az minél igazságosabban lehetett extimálnunk, melyek is következnek az ide alább megírt mód szerint. 1 primo: Egy galambszín anglia mentének az posztója, minthogy az mely is imitt-amott meglyuggatta, extimáltatott 3/40. Az rajta levő gyenge varrás, szarkalábbal, zsinórral és tizenyolc rajta levő apró skófumokkal együtt extimáltatott 5/50. Ezen mente alatt levő bélés prémivel együtt extimáltatott 10. Summa 18/90. 2 secundo: Egy veres anglia mentének az posztója extimáltatott 4/20. Rajta levő galand és csipke, minthogy mind az galand, mind az csipke, van benne tizenegy, kivált az galand semmirevaló, 4/60. Alatta levő bélés többnyire vadmacska lévén, el is viselődött az bélés erősen, extimáltatott 3. Summa 11/80. Notandum ezen az mentén vannak tizenhét apró sima ezüst gombocskák, ezek nem extimáltatának. 3 tertio: Egy tarka szoknya, mely is vagyon hét szélben, hossz[ús]ága másfél sing, van benne tizenegy sing és fél, singje extimáltatott két-két máriásban. Summa facit 7/78. Alatta való aba és prém extimáltatott 1. Summa 8/78. 4 quarto: Egy kék kamuka szoknya, mely is vagyon hét szélben, hosszúsága másfél sing, van benne tíz sing és fél, singje extimáltatott egy-egy rénes forintban. Summa 12/60. Rajta levő galand és csipke, circiter három lat, extimáltatott 4/50. Bélése, sárga posztóval együtt extimáltatott 1/50. Summa 18/60. 4 quarto: Egy fahéjszín szoknya, mely is vagyon tíz szélben, hosszúsága másfél sing, vagyon benne tizenöt sing matéria, extimáltatott singje négy-négy sustákban, facit 7/20. Ezen szoknyán levo csipke és galand, mely csipke mostan is szép, az galand ugyan alábbvaló – extimáltatott 6. Alatta levő aba az minthogy semmit nem viselődött, mostani állapotjában, az szoknya bélésével együtt extimáltatott 1. Summa 14/20. 5 quinto: Egy tarka matéria váll, réz massa lévén rajta, extimáltatott 1. 6 sexto: Egy viseltes tarka előruha extimáltatott /60. Latus Summa 16. Tota Summa 74/08. Mely fenn megírt köntösököt nemzeti BOÉR Jób és BOÉR Elek uraimék kérésekre, mi is jól megvizsgálván, igyekeztünk igazságosan

extimálni, mely extimátiónknak rendi, az fenn megírt mód szerint menvén végben, adjuk mi is ezen írásunkat róla pro futura Cautela subscriptionkkal és pecsétinkkel corroborálván. Datum Fogaras Anno 1756 22 vigesima secunda 9 novembris. DERZSI Sámuel, az Fogarasi Felső Tekintetes Nemes Széknek hitese assessora manu propria és TIBÓDI András fogarasi nemes személy manu propria. Ezen egyetmásokra percipiáltam melyek ezen listában vannak specificálva in Anno 1757 Die 28 vigesima octava Julij hét magyar forintokat, idest nro. flor. Hung. 7, melyről quietálok. Dato Fogaras Récesei BOÉR Elek manu propria. Anno 1757 Die 9 nona 7 septembris Ezen bennebb meg specificált portékákra leváltam 7 magyar forintot, idest hetet. Récesei BOÉR Péter manu propria. Anno 1761 Die 10. mensis 7 septembris. Ezen bennebb specificált portékákra leváltam 10, idest tíz magyar forintot. Récesei BOÉR Péter manu propria.”

(A családnevek majuszkulázását, beleértve a közlést, kötetyszerkesztési szempontok indokolták. **Szerk. megj.**)

Date privind istoria culturii din Transilvania în secolele XVII–XVIII

(Rezumat)

Lucrarea confruntă descrierea obiceiurilor, vestimentației, obiectelor de uz cotidian, alimentației etc. trnsilvănene din secolele XVII–XVIII din trei documente de origine din Treiscaune, respectiv Făgăraș (documente din 1669, 1718, 1756, păstrate în Arhivele Naționale ale Ungariei) cu datele cunoscute din operele lui Péter APOR și Mihály CSEREI.

Data Concerning the History of the Culture in Transylvania in the 17th–18th Centuries

(Abstract)

The paper deals with the description of the customs, the clothing, the articles for personal use, the dishes a.s.o. in Transylvania in three documents from Three Seats (Háromszék, Covasna) county (seat) and Fogaras (Făgăraș) town (1669, 1718, 1756) with the data known to us from the memorials of Péter APOR and Mihály CSEREI.

